

เครื่องมือศึกษาชุมชน : ตัวอย่างและข้อสังเกตจากประสบการณ์ทำงานภาคสนาม

COMMUNITY STUDY TOOLS: EXAMPLES AND OBSERVATIONS FROM FIELD EXPERIENCES

เจตต์จ คชฤทธิ์¹ และหทัยรัตน์ อ่วมน้อย²
Chaded Khotcharit¹ and Hathairat Oumnoi²

¹ สาขาไทยศึกษา หมวดศึกษาทั่วไป มหาวิทยาลัยวงษ์ชวลิตกุล
Thai study, General Education, Vongchavalitkul University
E-mail: jetdyvru@gmail.com

² สาขาวิชาจิตวิทยา มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์
Psychology program, Valaya Alongkorn Rajabhat University Under the royal patronage

Received : August 31, 2022

Revised : November 11, 2022

Accepted : December 24, 2022

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับเครื่องมือศึกษาชุมชนเบื้องต้น จากการทบทวนวรรณกรรมและประสบการณ์ในการทำงานภาคสนาม ผ่านกิจกรรมในการเรียนการสอนรายวิชาจิตวิทยาชุมชนเบื้องต้น และบทบาทในฐานะของการเป็นพี่เลี้ยงของโครงการสร้างเสริมสุขภาพ หน่วยจัดการระดับจังหวัดแห่งหนึ่งของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) โดยแสดงตัวอย่างเครื่องมือที่นิยมใช้เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล 5 แบบ คือ 1) ผังเครือญาติ/ครอบครัว 2) แผนที่เดินดิน 3) ผังโครงสร้างชุมชน 4) นาฬิกาชีวิต (บุคคล) และ 5) ต้นไม้ปัญหา ซึ่งผู้เขียนยังพบว่า เครื่องมือศึกษาชุมชนเป็นสิ่งสำคัญในการรวบรวมข้อมูลชุมชนเปรียบเสมือน ‘เข็มทิศ’ ที่จะทำให้ปฏิบัติการชุมชนประสบความสำเร็จได้ เพราะมีข้อมูลพื้นฐานชุมชน/บุคคลที่จำเป็นสำหรับใช้ในกิจกรรมหรือโครงการต่าง ๆ นอกจากนี้ ข้อมูลจากการศึกษาชุมชนยังสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในงานอื่น ๆ ที่เป็นประโยชน์ทั้งในมิติบุคคล ชุมชน และสังคมวงกว้างได้

คำสำคัญ

เครื่องมือศึกษาชุมชนตัวอย่าง ประสบการณ์ทำงานภาคสนาม

ABSTRACT

The current article aims to convey the experiences of using community-study tools. The experiences and information in the article were based on literature review, authentic field-work experiences from the activities in Introduction to Community Psychology course including being a coaching team of Thai Health Promotion Foundation. According to the study, the following five tools have been popularly employed: 1) genogram diagram/family plans, 2) Geo-Social Mapping, 3) community structure plans, 4) life clocks (persons) and 5) problem trees. In addition, the researchers found that community-study tools have been as important as "a compass" which enables staff to complete tasks. It was because the community-study tools help collect both necessary individual and community information for further community activities. In addition, the information collected from the community could be applied in various community tasks in terms of studying about individual, community, and society facets.

KEYWORDS

Community-Study Tools; Field-Work Experiences

บทนำ

จากสถานการณ์แพร่ระบาดของโรคอุบัติใหม่ไวรัสโควิด 19 (Covid 19) ที่ครอบคลุมพื้นที่ทั่วโลก ก่อให้เกิดกระแสการตื่นรู้เกี่ยวกับสุขภาวะของมวลมนุษยชาติอย่างกว้างขวาง ทุกประเทศต่างพยายามหาแนวทางการป้องกัน รักษา และสนับสนุนให้ประชากรของตนเอง ตั้งรับปรับตัวเพื่อดำรงชีวิตอย่างปลอดภัย และเหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น มนุษย์ท่ามกลางการระบาดของโรคจึงต้องดำเนินชีวิตแบบวิถีปกติใหม่ (New Normal) เพราะการควบคุมหรือการหยุดยั้งโรคนั้นยังไม่สามารถทำได้อย่างสมบูรณ์ จากสถานการณ์ดังกล่าว สะท้อนให้เห็นว่า ปฏิบัติการชุมชนโดยเฉพาะด้านสุขภาวะ การควบคุมโรค การส่งเสริมและการให้ความรู้เกี่ยวกับการดูแลสุขภาพส่วนบุคคลอย่างถูกต้อง ตลอดจนปฏิบัติการเชิงรุกในระดับชุมชนเพื่อสร้างเสริมสุขภาพ ล้วนเป็นการทำงานที่ปฏิบัติการต้องอาศัยความรู้ ความสามารถ และทักษะความเชี่ยวชาญในบริบทชุมชนเป็นสำคัญ ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า เครื่องมือในการศึกษาชุมชนและความสามารถในการประยุกต์ใช้ข้อมูลจากชุมชนจึงเป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญต่อการทำงานด้านสุขภาวะเชิงพื้นที่ โดยเฉพาะการแพร่ระบาดของโรคเท่านั้น การบริโภคอาหารอย่างปลอดภัยและถูกสุขลักษณะ การลด ละ เลิก เครื่องดื่มแอลกอฮอล์และบุหรี่ รวมไปถึงการควบคุมและการจำกัดจุดเสี่ยงอุบัติเหตุในชุมชน ปฏิบัติการชุมชนต้องอาศัยข้อมูลจากชุมชนที่ถูกต้องและแม่นยำมาประกอบการคิด วิเคราะห์ เพื่อดำเนินกิจกรรมหรือโครงการต่าง ๆ ด้วยเหตุดังนี้ การเรียนรู้ การทำความเข้าใจ และหมั่นฝึกฝนการใช้เครื่องมือศึกษาชุมชนจนสามารถประยุกต์ใช้ได้อย่างเหมาะสม จึงเป็นสิ่งที่ปฏิบัติการชุมชนพึงใส่ใจและให้ความสำคัญ เพื่อประโยชน์ต่อการทำงานที่มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

ผู้เขียนบทความในฐานะผู้สอนรายวิชาจิตวิทยาชุมชนเบื้องต้น ได้นำนักศึกษาออกฝึกประสบการณ์ศึกษาชุมชน โดยให้ทดลองใช้เครื่องมือศึกษาชุมชนที่สอดคล้องกับกิจกรรมและบริบทของชุมชน จนสามารถสรุปประสบการณ์เรียนรู้ร่วมกันระหว่างผู้สอนและผู้เรียน สร้างสรรค์เป็นคู่มือ Trick For Talk เคล็ด (ไม่) ลับ (นิชากาน กิจบำรุง และคณะ, ม.ป.ป.) โดยรวบรวมตัวอย่างเครื่องมือศึกษาชุมชนที่ได้รับความนิยมและแนวทางในการปฏิบัติการชุมชนไว้พอสังเขป นอกจากนี้ ผู้เขียนยังได้ผนวกประสบการณ์จากบทบาทของการเป็นผู้ติดตามโครงการสร้างเสริมสุขภาพ หน่วยจัดการระดับจังหวัดแห่งหนึ่งของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

มาประกอบไว้ด้วย ดังจะประมวลมากล่าวถึงไว้เพื่อเป็นแนวทางสำหรับผู้สนใจทั่วไปและปฏิบัติกรชุมชนเพื่อศึกษาเพิ่มเติม หรือนำไปประยุกต์ใช้ในงานที่สอดคล้องกับบริบทชุมชนของตนต่อไป

เครื่องมือศึกษาชุมชน : กรอบแนวคิดและตัวอย่าง

การศึกษาชุมชนหรือปฏิบัติการชุมชนทุกมิติ ปฏิบัติกรต้องอาศัยทักษะและประสบการณ์ส่วนบุคคลในบริบทพื้นที่ชุมชนนั้น ๆ เป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อนำไปประกอบการวิเคราะห์โครงการหรือดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ปฏิบัติกรผู้ที่ขาดประสบการณ์มักประสบปัญหาความไม่ครบถ้วนของข้อมูลสำคัญที่จำเป็นต่อการใช้งาน และความไม่เข้าใจบริบทชุมชนอย่างแท้จริง ดังนั้น จึงจำเป็นต้องมี ‘เครื่องมือ’ เพื่อช่วยในการเก็บรวบรวมข้อมูลอย่างครบถ้วน ถูกต้อง และเหมาะสม เครื่องมือจึงเปรียบเสมือน ‘เข็มทิศ’ ที่ช่วยให้ปฏิบัติกรสามารถปฏิบัติการได้อย่างมีประสิทธิภาพ เก็บรวบรวมข้อมูลได้ตรงกับการนำไปใช้ สอดคล้องกับเป้าหมายที่กำหนดไว้ (วีรบูรณ์ วิสารทสกุล และคณะ, 2565: คำนำ) เป็นที่น่าสังเกตว่า การศึกษาชุมชนปัจจุบันนี้ นิยมใช้เครื่องมือแบบมีส่วนร่วม โดยให้ชุมชนมีบทบาทสำคัญในการให้ข้อมูลและวิเคราะห์ตนเอง เน้นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่เท่าเทียมกัน ไม่ชี้นำหรือสั่งสอน ทั้งนี้ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เป็นจริง เที่ยงตรง สามารถนำไปประกอบการวางแผนโครงการหรือดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อแก้ไขปัญหาที่ตรงกับความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง ทั้งยังช่วยสร้างความรู้สึกรับรู้เป็นเจ้าของข้อมูล สร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างสมาชิกในชุมชนและปฏิบัติกรผู้ศึกษาชุมชนนั้นด้วย (หทัยรัตน์ อ่วมน้อย, 2560: 47)

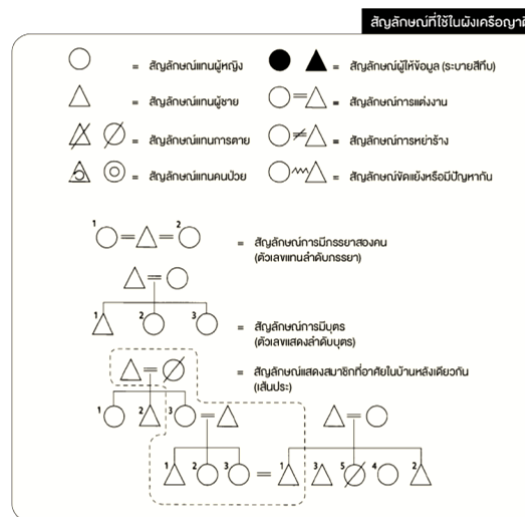
จากประสบการณ์ทำงานภาคสนามทั้งในมิติของการนำนักศึกษาออกฝึกประสบการณ์ศึกษาชุมชน ฝึกและทดลองใช้เครื่องมือศึกษาชุมชนที่สอดคล้องกับกิจกรรมการเรียนการสอน และประสบการณ์จากบทบาทของการเป็นผู้ติดตามโครงการสร้างเสริมสุขภาพ หน่วยจัดการระดับจังหวัดแห่งหนึ่งของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ซึ่งผู้เขียนได้มีส่วนร่วมศึกษาวิเคราะห์ชุมชนผ่านการนำเสนอโครงการต่าง ๆ จากความต้องการของชุมชนเอง เช่น โครงการสร้างเสริมสุขภาพขนาดเล็ก ประเด็น ‘การลด ละ เลิกบุหรื / ยาสูบโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน’ ประเด็น ‘ส่งเสริมการบริโภคผัก ผลไม้ และภาวะโภชนาการของนักเรียนในโรงเรียน’ ประเด็น ‘การผลิตและบริโภคผักปลอดสารเคมีในครัวเรือน’ และประเด็น ‘สร้างเสริมสุขภาพผู้สูงอายุในชุมชน’ เป็นต้น กล่าวโดยรวมแล้ว ผู้เขียนได้มีโอกาสเสนอให้มีการใช้เครื่องมือศึกษาชุมชนตามความจำเป็นในการเก็บรวบรวมข้อมูลที่สอดคล้องกับโครงการหรือกิจกรรมและบริบทของชุมชน ซึ่งได้มีการเลือกสรรเครื่องมือศึกษาชุมชนหลากหลายแบบ โดยส่วนใหญ่มักใช้เครื่องมือที่สำคัญ ต่อไปนี้

1. ผังเครือญาติ/ครอบครัว

เครื่องมือนี้สามารถช่วยให้ผู้ศึกษาชุมชนเข้าใจความสัมพันธ์แบบเครือญาติหรือครอบครัวของผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชน ทำให้ทราบว่าใครเป็นใครและมีความสัมพันธ์กับคนอื่นในชุมชนอย่างไร กล่าวได้ว่า เครือญาติเป็นส่วนสำคัญของอัตลักษณ์บุคคล ผังเครือญาติจึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการทำความรู้จักผู้คนในระบบความสัมพันธ์พื้นฐาน การที่ได้ทราบว่าคนในชุมชนมีใครเป็นเครือญาติกับใครบ้าง จะช่วยขยายรายละเอียดเกี่ยวกับชีวิตทางสังคมของในชุมชนให้มีความชัดเจนและกว้างขวางมากขึ้น นอกจากนี้ ผังเครือญาติ/ครัวครัว ยังช่วยให้ผู้ศึกษาชุมชนสามารถจดจำและคุ้นเคยกับคนในชุมชนได้เร็วขึ้นด้วย หากเปรียบชุมชนเหมือนโรงละคร ผังชุมชนจึงเปรียบได้กับผังตัวละครที่ทำให้ผู้ชมเข้าใจเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ง่ายขึ้น (พรณี บัวเล็ก, 2557: 160) ส่วน โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และคณะ (2552: 128) ได้อธิบายถึงผังเครือญาติว่าเป็นแสดงความสัมพันธ์ในเชิงเครือญาติโดยใช้สัญลักษณ์แทนตัวบุคคลและเส้นความสัมพันธ์ทางสายเลือด (Consanguinity) และความสัมพันธ์จากการแต่งงาน (Affinity) ผังเครือญาติจึงบอกถึงความสัมพันธ์ที่เป็นรากฐานชีวิตครอบครัวที่เกี่ยวข้องกันไปตลอดชีวิตของครอบครัวและชุมชนนั้น

จากประสบการณ์ในการทำงานเชิงพื้นที่ ผู้เขียนพบเทคนิคการสอบถามข้อมูลเพื่อจัดทำผังเครือญาติ/ครอบครัว พอสรุปเป็นประเด็นไว้พิจารณา ต่อไปนี้

- 1) การวางแผนการสอบถามโดยระบุตัวบุคคล ควรสอบถามเฉพาะผู้นำครอบครัว เพื่อป้องกันการเก็บข้อมูลซ้ำซ้อนและคาดเคลื่อน
- 2) การสอบถามข้อมูลแบบขยายความเชื่อมโยง โดยขยายจากตัวผู้ถูกสอบถามไปยังบุตรหลานและการแต่งงานระหว่างตระกูลด้วย ควรเก็บนามสกุลเดิมของฝ่ายหญิงเพื่อเชื่อมโยงไปยังครอบครัวเดิมด้วย
- 3) สอบถามเกี่ยวกับโรคประจำตัวของแต่ละคนซึ่งอยู่ในเครือญาติครอบครัว แต่ต้องเป็นข้อมูลให้ผู้ให้ข้อมูลยินยอมที่จะเปิดเผยแก่ผู้สอบถาม ทั้งนี้โดยไม่สร้างความอึดอัดใจ
- 4) หากสามารถสอบถามเชื่อมโยงเครือญาติ/ครอบครัว ได้มากจะเป็นการทวนสอบความถูกต้องแม่นยำของข้อมูล ทั้งยังช่วยให้ได้ข้อมูลครอบครัวข้างเคียงหรือครอบครัวแวดล้อมด้วย

ภาพที่ 1 ผังเครือญาติ สัญลักษณ์และความหมาย
ที่มา (วีรบุรุษ วิสารทสกุล และคณะ, 2565: 31)

หากพิจารณาจากประสบการณ์ที่ได้มอบหมายให้นักศึกษาฝึกและทดลองใช้เครื่องมือในมิติสถานการณ์จำลองเกี่ยวกับการแพร่ระบาดของโรคหรือการถ่ายทอดทางพันธุกรรม และนำมาสู่การสะท้อนคิดพบว่า ผังเครือญาติถือเป็นข้อมูลพื้นฐานที่สำคัญในการคาดการณ์ความน่าจะเป็น โดยสามารถพิจารณาพร้อมกับข้อบ่งชี้เฉพาะของโรค ปัจจัยการติดต่อ การแพร่ระบาด และมิติอื่น ๆ ที่ช่วยให้ปฏิบัติการมีความรวดเร็วขึ้นได้ เช่น เครือญาติ/ครอบครัว ที่มีสมาชิกป่วยเป็นกลุ่มผู้ติดเชื้อ อาศัยและใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันในครัวเรือนโดยใช้สิ่งของที่ปะปนพาหะร่วมกันและฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดไม่ได้ป้องกันการแพร่ของโรคตามหลักปฏิบัติที่ถูกต้อง อาจคาดการณ์ได้ว่าสมาชิกที่เหลือจะมีโอกาสที่จะกลายเป็นกลุ่มเสี่ยงได้ นอกจากนี้ ในการดำเนินโครงการสร้างเสริมสุขภาพขนาดเล็กเพื่อรับเงินสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ประเด็น ‘การลด ละ เลิกบุหรี่/ยาสูบโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน’ และประเด็น ‘สร้างเสริมสุขภาพผู้สูงอายุในชุมชน’ คณะผู้ดำเนินโครงการบางชุมชนเลือกใช้การเก็บรวบรวมข้อมูลชุมชนของตนเองด้วยการจัดทำผังเครือญาติ เพื่อให้เห็นสุขภาพของสมาชิกในครอบครัว โรคไม่ติดต่อเรื้อรัง การถ่ายทอดทางพันธุกรรมต่างๆ ทำให้รู้พฤติกรรมสุขภาพเบื้องต้นของคนในชุมชนได้อย่างรวดเร็วขึ้น ช่วยให้การดำเนินโครงการสามารถหาแกนนำ กลุ่มเป้าหมาย และออกแบบกิจกรรมเพื่อส่งเสริมพฤติกรรมได้อย่างเหมาะสม

2. แผนที่เดินดิน

แผนที่เดินดินเป็นเครื่องมือจัดเก็บข้อมูลพื้นฐานเชิงกายภาพและข้อมูลทางสังคมที่ใช้กันมาก เพราะสามารถรวบรวมข้อมูลได้หลายมิติ เช่น สามารถบอกได้ว่ายังมีครัวเรือนใดประสบกับปัญหาความยากจนอยู่บ้าง ครัวเรือนใดเป็นครัวเรือนยากจน ครัวเรือนใดมีผู้พิการหรือผู้สูงอายุอาศัยอยู่ เป็นต้น ทั้งนี้ หากการจัดทำแผนที่เดินดินสามารถทำได้โดยละเอียดเพียงพอข้อมูลที่หลากหลายเชิงกายภาพและสังคมของชุมชนก็จะสามารถอ่านได้จากแผนที่เดินดินนั่นเอง กล่าวคือ ในการจัดทำแผนที่เดินดิน ผู้จัดทำต้องสังเกต พูดคุยกับสมาชิกในชุมชนจุดต่าง ๆ ที่เดินสำรวจ และจดบันทึกลักษณะทางกายภาพตลอดจนกิจกรรมทางสังคมที่พบเห็นไว้ให้ได้มากที่สุด ก่อนที่จะนำกลับมาเขียนเป็นแผนที่ซึ่งต้องแสดงให้เห็นถึงลักษณะทางกายภาพ ข้อมูลหรือกิจกรรมทางสังคม ตลอดจนความสัมพันธ์เชื่อมโยงของบุคคลและครัวเรือนต่าง ๆ ในชุมชน สำหรับวิธีการและขั้นตอนในการจัดทำแผนที่เดินดินนั้น พิจารณาได้จาก โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และคณะ (2552: 34-35) อธิบายไว้ สรุปได้ดังนี้

1) เบื้องต้นนั้น ผู้จัดทำอาจใช้แผนที่ชุมชนประเภทแผนที่นิ่งโต๊ะหรือแผนที่โปรแกรม GIS เป็นฐานข้อมูลในการเดินสำรวจ เพราะแผนที่นิ่งโต๊ะอาจมีความละเอียดด้านสภาพภูมิศาสตร์และที่ตั้งสำคัญของชุมชน เช่น บ้านเรือน วัด ร้านค้า ตลาด ถนนสายต่าง ๆ เป็นต้น

2) ผู้จัดทำต้องลงข้อมูลพื้นฐานในแผนที่ เช่น เลขที่บ้าน ชื่อ-นามสกุล เจ้าของบ้าน สถานที่สำคัญ เช่น ที่ทำการผู้ใหญ่บ้าน โรงเรียน วัด ศาลเจ้า ตลาด หน่วยงานราชการต่าง ๆ เป็นต้น

3) ผู้จัดทำต้องเดินสำรวจพื้นที่ สังเกตสิ่งแวดล้อมและเหตุการณ์ในชุมชน ต้องพูดคุยสัมภาษณ์สมาชิกในชุมชนเพิ่มเติม หลีกเลี่ยงการขบถยนต์เพราะจะทำให้ข้อมูลไม่ละเอียดแม่นยำ

4) ผู้จัดทำต้องเขียนอธิบายขยายรายละเอียดทางกายภาพของบ้านเรือน สถานที่หรือสาธารณูปโภคให้ชัดเจน โดยโยงเข้ากับตำแหน่งในแผนที่ เช่น บ้านหลังใหญ่หรือหลังเล็ก ลักษณะบ้านเป็นเรือนไทยไม้หรือเป็นตึกเก่า ตึกแถว บ้านนั้นร้างหรือมีผู้อยู่อาศัย เป็นต้น

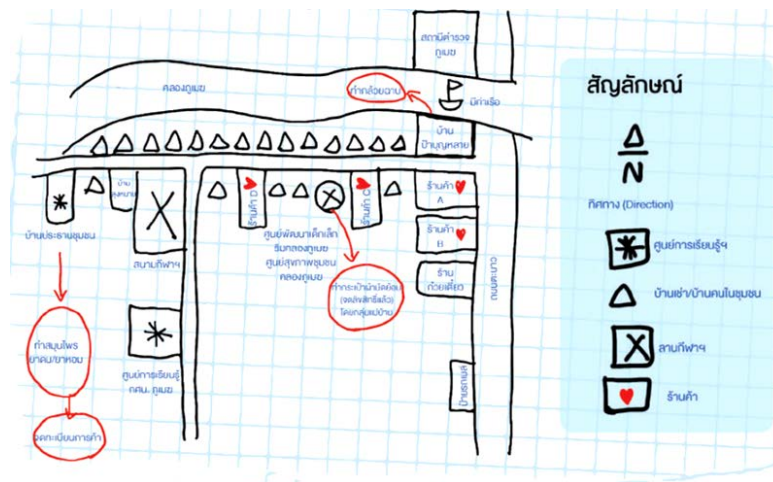
5) ผู้จัดทำต้องสังเกตกิจกรรมทางสังคมที่เกิดขึ้นในพื้นที่ทางกายภาพแล้วนำมาบันทึกลงในแผนที่ เช่น ตลาดมีการจับจ่ายแลกเปลี่ยนสินค้าหรือไม่ วัดมีผู้มาทำบุญมากน้อยเพียงใด วัยรุ่นมารวมกลุ่มกันทำกิจกรรมอะไร บริเวณและเวลาใด บ้านหลังใดมีกิจกรรมทางสังคมที่ก่อให้เกิดการรวมกลุ่ม เช่น การเลี้ยงไก่ชนและเปิดเป็นสนามชนไก่ สำหรับกิจกรรมทางเศรษฐกิจอาจเกี่ยวโยงไปนอกชุมชน เช่น การทำงานนอกชุมชนของสมาชิกบางคน ซึ่งควรสอบถามข้อมูลเพิ่มเติมด้วย

6) ผู้จัดทำต้องกำหนดสัญลักษณ์อธิบาย เช่น การใช้สัญลักษณ์สี ธงสี ติดดาวกลุ่มเป้าหมาย กากบาท หรือสัญลักษณ์อื่น ๆ เพื่อบ่งชี้ข้อมูลเฉพาะนั้น ๆ เช่น ครัวเรือนที่ไม่ดื่มเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ อาจใช้สัญลักษณ์ธงสีขาว เป็นต้น

ทั้งนี้ ในการจัดทำแผนที่เดินดิน อาจทำได้หลายรูปแบบหลากหลายวิธีการ เช่น แผนที่เดินดินรอบนอกและแผนที่เดินดินรอบใน โดยแผนที่รอบนอก (Zoom Out) เป็นการจัดทำแผนที่โดยการสำรวจพื้นที่ของชุมชนภาพกว้างหรือภาพรวม ไม่อธิบายรายละเอียดย่อย ทั้งนี้ แผนที่รอบนอกมีประโยชน์ในการใช้จัดสัดส่วนขอบเขตอาณาบริเวณหรือพื้นที่ (Zoning) เช่น พื้นที่อยู่อาศัย พื้นที่เพาะปลูก พื้นที่ป่าไม้ แม่น้ำ ลำคลอง พื้นที่สาธารณะ ศาสนสถาน เป็นต้น รวมถึงยังสามารถใช้สำรวจทรัพยากรต่าง ๆ ของชุมชนได้ด้วย ส่วนแผนที่รอบใน (Zoom In) เป็นการจัดทำแผนที่โดยการสำรวจพื้นที่ของชุมชนรอบใน ซึ่งจะต้องระบุดีรายละเอียดตำแหน่งของสถานที่สำคัญต่าง ๆ ภายในชุมชนอย่างครบถ้วน เช่น ศาสนสถาน สถานพยาบาล บ้านของผู้นำชุมชน เส้นทางสัญจร ทั้งนี้แผนที่รอบในเมื่อจัดทำอย่างถูกต้องสมบูรณ์แล้ว สามารถนำไปประยุกต์ในปฏิบัติการชุมชนมิติต่าง ๆ ได้มาก (หทัยรัตน์ อ้วนน้อย, 2560: 50)

เป็นที่น่าสังเกตว่า หากสามารถประยุกต์ใช้ข้อมูลจากแผนที่เดินดินกับข้อมูลจากเครื่องมือการศึกษาชุมชนอื่น ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพจะทำให้ปฏิบัติการชุมชนบางกิจกรรมเกิดประโยชน์และรวดเร็วมากยิ่งขึ้น เช่น ปฏิบัติการเชิงรุกในการกำหนดพื้นที่เป้าหมายกลุ่มเสี่ยง กลุ่มเป้าหมายปรับเปลี่ยนพฤติกรรม กลุ่มเป้าหมายบำบัด หรือแม้แต่ในกรณีการแพร่ระบาดของโรคก็อาจเห็นภาพรวม หรือแนวโน้มของการแพร่ระบาดภายในชุมชนได้ ทั้งนี้โดยพิจารณาาร่วมกันของข้อมูลจากผังเครือญาติและแผนที่เดินดินที่ผู้ติดเชื่อได้ไปร่วมกิจกรรมทางสังคมที่มี

การรวมกลุ่มกันได้ เช่น สนามชนไก่ วัด ตลาด โรงเรียน เป็นต้น ดังนั้น จะพบได้ว่าการศึกษาร่วมกันเบื้องต้นมักนิยมสร้างแผนที่เดินดินไว้เป็นฐานข้อมูลก่อนเสมอ

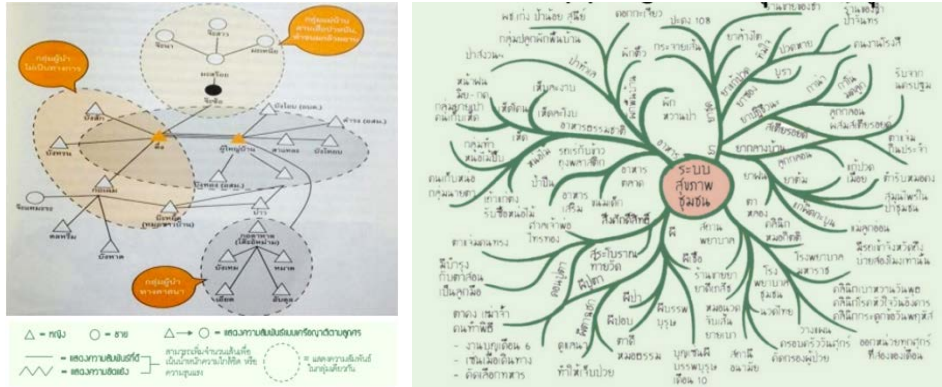
ภาพที่ 2 แผนที่เดินดิน สัญลักษณ์และความหมาย
ที่ท่า (วีรบูรณ์ วิสารทสกุล และคณะ, 2565: 9)

3. ผังโครงสร้างชุมชน

ผังโครงสร้างชุมชนคือการศึกษความสัมพันธ์ทางสังคมของสมาชิกชุมชนเพื่อนำมาจัดระบบข้อมูล พชรินทร์ สิริสุนทร (2550: 88-93) อธิบายไว้ว่า ผู้จัดทำผังต้องรวบรวมข้อมูลชุมชน ทำความเข้าใจระบบต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน เช่น ระบบเศรษฐกิจ ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของกลุ่ม บทบาทชายหญิง ระบบสุขภาพ ระบบการศึกษาและกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน ระบบความสัมพันธ์ทางการเมือง เป็นต้น ซึ่งผู้จัดทำผังต้องพยายามเข้าถึงข้อมูลจากผู้ที่มีความสำคัญในชุมชน (community key persons) เป็นที่นำสังเกตว่า ผู้ที่มีบทบาทสำคัญมักเป็นผู้มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจหรือเชิงเครือญาติกับสมาชิกในวงกว้าง เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำทางจิตวิญญาณหรือการดำเนินชีวิตในมิติต่าง ๆ สำหรับผังระบบสุขภาพชุมชนนั้น ผู้จัดทำควรรวบรวมโครงสร้างระบบวัฒนธรรมย่อยที่สมาชิกในชุมชนใช้ดูแลป้องกันรักษาและฟื้นฟูสุขภาพกันภายในชุมชน โดยทั่วไประบบสุขภาพของชุมชนประกอบไปด้วยการรักษาเยียวยา การดูแลสุขภาพ การแสวงหาหนทางรักษา และกระบวนการจัดการด้านสุขภาพอนามัยที่ดีของชุมชน ทั้งนี้ ระบบสุขภาพชุมชนประกอบไปด้วย 3 ส่วนสำคัญ คือ 1) ระบบการแพทย์ภาคประชาชน เช่น การดูแลและส่งเสริมสุขภาพสมาชิกทั้งในระดับชุมชนและเครือข่ายทางสังคม 2) ระบบแพทย์แผนใหม่หรือแผนปัจจุบัน เช่น โรงพยาบาล คลินิก เป็นต้น 3) ระบบการแพทย์พื้นบ้านหรือแพทย์แผนโบราณจากความเชื่อและค่านิยมของชุมชน เช่น หมอยากลางบ้าน หมอสมุนไพร อย่างไรก็ตาม การจัดทำผังโครงสร้างชุมชน ผู้จัดทำต้องมีความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับบริบทชุมชน จึงจะทำให้การวิเคราะห์เชื่อมโยงถูกต้องและมีประสิทธิภาพ

จากประสบการณ์ทำผังชุมชนร่วมกับนักศึกษาเพื่อฝึกและทดลองใช้เครื่องมือโดยการใช้พื้นที่ชุมชนแห่งหนึ่งในปฏิบัติการภาคสนาม ทำให้ได้ภาพผังโครงสร้างชุมชนและระบบสุขภาพชุมชนดังภาพประกอบที่ 3 และเมื่อมาสะท้อนคิดจากปฏิบัติการ พอจะประมวลเป็นข้อสังเกตได้ว่า ผู้จัดทำผังพึงจำแนกประเด็นอาจแบ่งเป็นประเด็นทางเศรษฐกิจ เช่น กลุ่มอาชีพ กลุ่มออมทรัพย์ ประเด็นทางสังคม เช่น กลุ่มตามลักษณะทางเพศ วัย และชาติพันธุ์ ส่วนประเด็นการเมืองนั้น อาจพิจารณาโครงสร้างการปกครองที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการด้วย เช่น ฐานเสียง กลุ่มความขัดแย้ง ทั้งนี้ต้องกำหนดสัญลักษณ์และความหมายไว้ด้วย เช่น วงกลมแทนเพศชาย สามเหลี่ยมแทนเพศหญิง เส้นตรงแนวนอนแทนความสัมพันธ์ที่ดี เส้นหยักแนวนอนแทนความขัดแย้ง จากนั้นจึง

โยงเชื่อมความสัมพันธ์ ส่วนผังระบบสุขภาพชุมชนนั้นมีความสำคัญ เช่น อาหาร ยา สถานพยาบาล ความเชื่อและ
 สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นต้น

ภาพที่ 3 ผังโครงสร้างชุมชน สัญลักษณ์และความหมาย
 ที่มา (นิชาکان กิจบำรุง และคณะ, ม.ป.ป.)

4. นาฬิกาชีวิต (บุคคล)

นาฬิกาชีวิตเป็นเครื่องมือที่สามารถบ่งชี้ช่วงเวลาการดำเนินชีวิตของบุคคลที่เป็นสมาชิก
 ในชุมชนและอาศัยอยู่ในชุมชน สามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์จากกิจกรรมที่ถูกระบุไว้ในนาฬิกาชีวิตที่บันทึกไว้ได้
 เช่น การทำงานและสถานที่ วิธีชีวิตในชุมชน ช่วงเวลาในการร่วมกิจกรรมวัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ ของชุมชน
 ซึ่งจะช่วยให้ปฏิบัติกรชุมชนหรือผู้ที่นำข้อมูลไปใช้ สามารถเข้าใจวิถีการดำเนินชีวิตของบุคคลโดยสัมพันธ์
 กับช่วงเวลาของชุมชนไปพร้อมกันได้ ทั้งนี้ นาฬิกาชีวิตสามารถทำในภาพรวมของชุมชนได้ด้วย โดยบันทึกกิจกรรม
 ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ถ่ายทอดมาเป็นปฏิทินชุมชนได้หลายมิติ เช่น กิจกรรมประจำวัน กิจกรรมการผลิตภาค
 เกษตรกรรมในรอบปี กิจกรรมประเพณีวัฒนธรรมประจำปี เป็นต้น สำหรับการจัดทำนาฬิกาชีวิตของบุคคลนั้น
 เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลกิจวัตรประจำวันแบบรายบุคคล เมื่อนำมาประมวลเพื่อวิเคราะห์จะทำให้เห็นความ
 สอดคล้อง แตกต่าง หรือประเด็นอื่น ๆ ที่ต้องพิจารณาจากข้อมูล ซึ่งหากรวบรวมข้อมูลนาฬิกาชีวิตของบุคคล
 ได้มากก็สามารถเชื่อมโยงไปถึงนาฬิกาชีวิตชุมชนได้ด้วย หลักการจัดทำนาฬิกาชีวิตนั้น ให้ความสำคัญกับการ
 ถ่ายทอดข้อมูลกิจวัตรประจำวัน เน้นข้อมูลบุคคลที่เป็นประโยชน์ต่อการวิเคราะห์ภาพรวมของชุมชนได้ เช่น
 อายุ อาชีพ เวลาตามนาฬิกา กิจกรรม สถานที่ วิธีการ และเหตุผล ซึ่งผู้รวบรวมข้อมูลสามารถเพิ่มรายละเอียดที่
 จำเป็นต่อการวิเคราะห์จาก ‘แบบเก็บข้อมูลนาฬิกาชีวิต’ ตามที่ต้องการได้ ทั้งนี้จากประสบการณ์ติดตามโครงการ
 สร้างเสริมสุขภาพขนาดเล็กประเด็น ‘การลด ละ เลิกบุหรี่ / ยาสูบโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน’ ประเด็น ‘สร้างเสริม
 สุขภาพผู้สูงอายุในชุมชน’ และ ประเด็น ‘ส่งเสริมการบริโภคผัก ผลไม้ และภาวะโภชนาการของนักเรียน
 ในโรงเรียน’ ผู้ดำเนินโครงการบางชุมชนนำเครื่องมือนาฬิกาชีวิตไปปรับใช้ในการเก็บข้อมูลเพื่อติดตาม สังเกต
 วิเคราะห์พฤติกรรมเพื่อให้เป็นรูปแบบการใช้ชีวิตในแต่ละวัน เพื่อให้ทราบพฤติกรรมการบริโภคอาหารและการออกกำลังกาย
 หลังจากนั้นจึงนำมาหาแนวทางในการออกแบบกิจกรรมและปรับพฤติกรรมกลุ่มเป้าหมายอย่าง
 เหมาะสมต่อไป

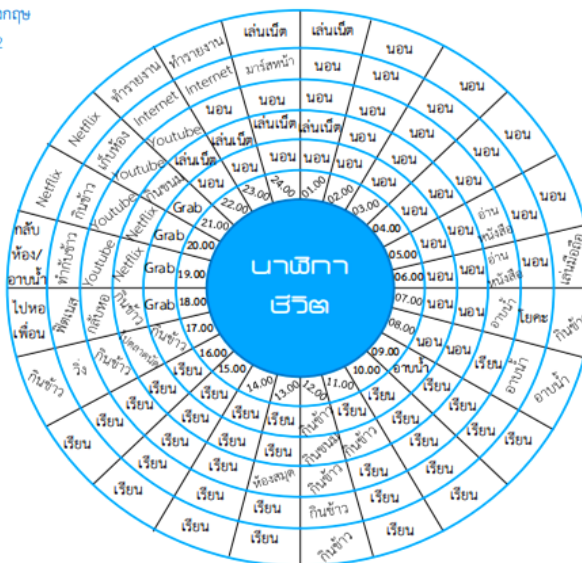
แบบเก็บข้อมูลนาฬิกาชีวิต

ชื่อผู้ให้ข้อมูล อายุ ปี อาชีพ เบอร์โทรศัพท์

เวลา	ทำอะไร	ทำที่ไหน	ทำอะไร	ทำไมถึงทำ
06.00 น.				
07.00 น.				
08.00 น.				
09.00 น.				
10.00 น.				
11.00 น.				
12.00 น.				
13.00 น.				
14.00 น.				
15.00 น.				

ภาพที่ 4 แบบเก็บข้อมูลชีวิต
ที่มา (นงรัตน์ อัสโร, ม.ป.ป.)

1. นาย เอ ปิซิติ คณะเศรษฐศาสตร์ ปี 3 เอกภาษาอังกฤษ
2. นางสาวณิชา อู่ทอง คณะวิทยาการจัดการ ปี 2
3. นางสาวลัม ปรัมย์จิต คณะวิทยาศาสตร์ ปี 3
4. นายทรงศักดิ์ ณ มรกต คณะเกษตร ปี 3
5. นายบี จิตติ คณะนิติศาสตร์ ปี 3

ภาพที่ 5 ผังนาฬิกาชีวิต (บุคคล)
ที่มา (นงรัตน์ อัสโร, ม.ป.ป.)

สำหรับแนวคิดนาฬิกาชีวิต เมื่อนำมาจัดทำในมิติดูชุมชน โดยบันทึกกิจกรรมที่เกิดขึ้นในระดับชุมชน สามารถจัดทำเป็นปฏิทินชุมชนได้ ทั้งนี้ ปฏิทินชุมชนเป็นการรวบรวมข้อมูลโดยเน้นกิจกรรมที่เกี่ยวกับอาชีพและวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนในรอบปี ซึ่งมีรายละเอียดการจัดทำแตกต่างจากนาฬิกาชีวิตส่วนบุคคล ดังพิจารณาได้จากข้อสังเกตที่ ดร.ณัฏฐ์ ตติยะลาภะ (2561) เสนอไว้ สำหรับเป็นประเด็นค้นคว้าเพิ่มเติมต่อไป ดังนี้

1) ข้อมูลอาชีพในชุมชน ควรพิจารณาคัดเลือกและจำแนกอาชีพ จัดหมวดหมู่ความสำคัญ เช่น ชุมชนมีอาชีพใดเป็นอาชีพส่วนใหญ่ อาชีพใดมีความเสี่ยงสุขภาพสูง เป็นต้น จากนั้นใช้วิธีการสอบถามหรือสัมภาษณ์ผู้ประกอบการอาชีพนั้น ๆ แล้วนำข้อมูลมาเรียงลำดับตามรอบปฏิทิน

2) ข้อมูลวัฒนธรรมควรครอบคลุมงานประเพณีและกิจกรรมทางสังคมในชุมชน เช่น งานเทศกาลศาสนา โดยอาจเริ่มให้ข้อมูลกิจกรรมที่ทราบกันทั่วไปหรือใช้กิจกรรมทางศาสนาเป็นตัวอย่างเพื่อสอบถามเพิ่มเติม ควรสอบถามให้ได้กิจกรรมสำคัญของแต่ละกลุ่ม จากนั้นจึงสอบถามกลุ่มต่าง ๆ เพิ่มเติมเพื่อขยายกิจกรรมเป็นลำดับไป

3) ข้อมูลที่ได้จากการจัดทำปฏิทินชุมชนมิใช่ใช้เพื่อกำหนดการเท่านั้น ผู้ศึกษาชุมชนต้องรู้จักการนำข้อมูลไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ในการทำงาน ซึ่งอาจต้องตั้งคำถามเพื่อกระตุ้นให้เกิดการคิดวิเคราะห์หาแนวทางการใช้ประโยชน์จากข้อมูลให้มากขึ้น เช่น กิจกรรมชุมชนเชื่อมโยงต่อการแพร่ระบาดของโรคหรือไม่ อย่างไร และจะดำเนินการอย่างไรเกี่ยวกับกิจกรรมชุมชนนั้น เป็นต้น

สำหรับข้อสังเกตจากประสบการณ์ของผู้เขียนบทความเอง พบว่า การจัดทำปฏิทินชุมชนนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจจากประสบการณ์ของสมาชิกในชุมชนที่หลากหลาย ทั้งในมิติอาชีพ ช่วงวัยที่แตกต่าง โดยเฉพาะผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนมานานจะสามารถถ่ายทอดเรื่องราวกิจกรรมได้หลากหลาย

5. แผนผังต้นไม้ปัญหา

แผนผังต้นไม้ปัญหาเป็นเครื่องมือศึกษาชุมชนที่ได้รับนิยมในกลุ่มจากผู้ที่มีงสับสนรากปัญหาวิเคราะห์ผลกระทบ และกระตุ้นให้ชุมชนชนร่วมกันค้นหาวิธีการแก้ไขปัญหานั้นด้วยตนเอง โดยเฉพาะประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพ ซึ่งสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) พยายามอย่างยิ่งที่จะถ่ายทอดวิธีการศึกษาชุมชนด้วยเครื่องมือชนิดนี้ให้มีแพร่หลายสามารถประยุกต์ใช้ในการวางแผนโครงการหรือจัดทำกิจกรรมสร้างเสริมสุขภาพของประชาชนโดยชุมชนเป็นผู้ดำเนินโครงการเอง เป็นที่น่าสังเกตว่า การวิเคราะห์ปัญหาด้วยเครื่องมือนี้ สามารถเชื่อมโยงประเด็นปัญหา สาเหตุ และผลกระทบได้อย่างชัดเจนเป็นเหตุเป็นผล สำหรับวิธีการนั้น ผู้ใช้เครื่องมือจะทำหน้าที่เป็นโค้ชกระตุ้นให้ชุมชนร่วมกันแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ระดมสมอง โดยใช้แผนผังต้นไม้เป็นพื้นที่แสดงความคิดเห็น แบ่งเป็น 3 ส่วน คือ 1) ส่วนราก ได้แก่ รากแก้วหมายถึงสาเหตุหลักของปัญหาแทนสาเหตุด้านพฤติกรรม สภาพแวดล้อมทางสังคม กายภาพ และกลไกหรือระบบที่เกี่ยวข้องกับสาเหตุของปัญหา ส่วนรากแขนงหรือรากฝอยหมายถึงสาเหตุรองที่เกี่ยวข้องกับสาเหตุหลัก 2) ส่วนลำต้น ได้แก่ ปัญหาหลักหรือประเด็นสถานการณ์ที่ชุมชนเห็นว่าควรมีการแก้ไข 3) ส่วนกิ่งก้านใบ ได้แก่ ผลกระทบต่าง ๆ ทางด้านสุขภาพ สังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในชุมชน สำหรับหลักการวิเคราะห์ต้นไม้ปัญหา ดำเนินการได้ตามขั้นตอนที่ธานี นามน่วม (2565) ได้อธิบายไว้ คือ 1) ชุมชนร่วมกันระดมความคิดเพื่อกำหนดสถานการณ์ปัญหาสำคัญที่เกิดขึ้นในชุมชน 2) เขียนปัญหาหลักเป็นประโยคสั้น ๆ ไว้ที่กลางลำต้นของแผนผังรูปต้นไม้ 3) หาสาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาหลัก เขียนระบุไว้บริเวณตำแหน่งรากของแผนผังรูปต้นไม้ โดยพิจารณาจากข้อมูลที่ได้ร่วมกันวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหา แล้วจัดหมวดหมู่ของสาเหตุ แบ่งเป็นด้านพฤติกรรม สภาพแวดล้อมทางสังคม/กายภาพ และระบบกลไกที่เกี่ยวข้อง 4) หาผลกระทบต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากปัญหาหลัก เขียนระบุไว้ในตำแหน่งกิ่ง ก้าน ใบ แล้วจัดหมวดหมู่ผลกระทบ แบ่งเป็นด้านสุขภาพ สังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม 5) เขียนแผนผังแสดงความสัมพันธ์เชิงเหตุและผลในแผนผังรูปต้นไม้ 6) ร่วมกันพิจารณาบทวนแผนผังต้นไม้ปัญหว่าสมเหตุสมผลและครบถ้วนหรือไม่

ภาพที่ 6 การระดมความคิดด้วยเครื่องมือศึกษาชุมชน ‘ต้นไม้ปัญหา’
ที่มา (การประชุมพัฒนาโครงการสร้างเสริมสุขภาพ 2565 หน่วยจัดการจังหวัดปทุมธานี)

การประยุกต์ใช้เครื่องมือศึกษาชุมชน ‘ต้นไม้ปัญหา’ ถือเป็นเครื่องมือสำคัญที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) พยายามสนับสนุนให้ผู้ดำเนินโครงการสร้างเสริมสุขภาพ (โครงการทั่วไปในระดับตำบล) ใช้ในการวิเคราะห์ปัญหาและรวบรวมข้อมูลเบื้องต้น ซึ่งสามารถสะท้อนภาพรวมของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ สมาชิกในชุมชนผู้ที่จะร่วมกันดำเนินโครงการต้องมาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน เพื่อวิเคราะห์ที่มาหรือสาเหตุหลักของปัญหา สถานการณ์ของปัญหา ผลกระทบจากปัญหา และกำหนดแนวทางแก้ไขผ่านการดำเนินโครงการ โดยอาศัยความร่วมมือกันของสมาชิกในชุมชน เช่น โครงการส่งเสริมชุมชนแห่งความสุข โดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมผ่านสภาชุมชน 2 ช่วงวัย ทำให้ชุมชนเห็นภาพปัญหาร่วมกันอย่างชัดเจน และนำมาสู่การออกแบบกิจกรรมที่สำคัญคือการการออกแบบฐานกิจกรรมการเรียนรู้และลานกิจกรรมทางกาย โดยเป็นการนำกิจกรรมเข้ามาเป็นเครื่องมือที่จะทำให้คนในชุมชนได้พบปะ สร้างความสัมพันธ์อันดีงามเพิ่มมากขึ้น

สำหรับในกรณีการแพร่ระบาดของโรคนั้น อาจนา ‘ต้นไม้ปัญหา’ ไปใช้หลังช่วงวิกฤติการระบาดรุนแรง เพราะการระดมความคิดเห็นนั้น ผู้ให้ข้อมูลควรเป็นผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชน ต้องรับรู้และเข้าใจสภาพปัญหาอย่างแท้จริง กล่าวคือ มีประสบการณ์ตรงในสถานการณ์แพร่ระบาดของโรคที่เกิดขึ้นในชุมชน เป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบทั้งทางตรงหรือทางอ้อม เมื่อเข้าร่วมกระบวนการระดมความคิดเห็นด้วยเครื่องมือต้นไม้ปัญหาแล้ว ผลการวิเคราะห์ข้อมูลย่อมมีความน่าเชื่อถือและสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

จากที่กล่าวมาข้างต้น เป็นตัวอย่างการใช้เครื่องมือศึกษาชุมชน เพื่อรวบรวมข้อมูลพื้นฐานที่จำเป็นซึ่งมีความแตกต่างหลากหลาย อีกทั้งการศึกษาชุมชนโดยเครื่องมือต่าง ๆ ยังได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่องเพื่อให้สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้อย่างหลากหลายและกว้างขวางมาก เช่น เส้นเวลา/ประวัติศาสตร์ชุมชน (Timeline) การเล่าเรื่อง (Story Telling) และการใช้ภาพถาม (Photo Elicitation Interview) ตัวละครสมมุติ (Persona - fictional character) รายงานสภาพตำบล (Tamبون Profile) เป็นต้น หากพิจารณาข้อมูลที่ได้จากการศึกษาชุมชน ไม่ว่าจะเป็นโดยเครื่องมือใดก็ตาม สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการทำงานอื่นที่เป็นประโยชน์ทั้งในมิติบุคคล ชุมชนและสังคมวงกว้างได้ เช่น การนำข้อมูลชุมชนในมิติประชากรไปเข้าสู่ตรหรือสมการเพื่อพัฒนาแบบจำลอง หาคำตอบหรือการพยากรณ์สถานการณ์ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมได้ ดังตัวอย่างสมการโลจิสติกส์การแพร่ของโรคระบาด ซึ่งเป็นสมการโลจิสติกส์ขั้นสูงที่ศึกษาเกี่ยวกับพลศาสตร์ของประชากรโดยคำนึงถึงอัตรา

การเกิดหรือการตายและความหนาแน่นของประชากร ทั้งนี้ โดยต้องอาศัยข้อมูลจากการศึกษาชุมชนในมิติประชากรเกี่ยวกับจำนวนเป็นสำคัญ

สรุป

จากประสบการณ์ทำงานภาคสนาม ทั้งในฐานะผู้สอนรายวิชาจิตวิทยาชุมชนเบื้องต้น ซึ่งได้นำนักศึกษาฝึกประสบการณ์ศึกษาชุมชน ทดลองใช้เครื่องมือศึกษาชุมชนที่สอดคล้องกับกิจกรรมและบริบทของชุมชน ผนวกกับประสบการณ์จากบทบาทการเป็นผู้ติดตามโครงการสร้างเสริมสุขภาพ หน่วยจัดการระดับจังหวัดแห่งหนึ่งของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ทำให้ได้ใช้เครื่องมือศึกษาชุมชนที่หลากหลายเพื่อรวบรวมข้อมูลพื้นฐานที่จำเป็น สำหรับประกอบการวิเคราะห์โครงการและดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เช่น ผังเครือญาติ/ครอบครัว แผนที่เดินดิน ผังโครงสร้างชุมชน นาฬิกาชีวิต (บุคคล) และต้นไม้ปัญหา ทั้งนี้ เครื่องมือศึกษาชุมชนที่ปฏิบัติกรจะเลือกมาใช้ขึ้น ตามมีข้อดีหรือจุดแข็งและข้อที่ต้องปรับประยุกต์ให้เข้ากับบริบทชุมชน สถานการณ์ปัญหา รวมไปถึงวัตถุประสงค์ เป้าหมาย ของการดำเนินการเก็บรวบรวมเป็นสำคัญด้วย ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าเครื่องมือศึกษาชุมชน เปรียบเสมือน ‘เข็มทิศ’ ที่จะทำให้ปฏิบัติการชุมชนประสบความสำเร็จได้ เพราะปฏิบัติกรมีข้อมูลพื้นฐานชุมชน / บุคคล ที่จำเป็น สอดคล้อง เหมาะสมกับการดำเนินงานหรือกิจกรรมโครงการต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม เพื่อให้เครื่องมือศึกษาชุมชนมีประสิทธิภาพและเท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์ต่าง ๆ ทั้งในระดับ ชุมชน ท้องถิ่น สังคม และโลกที่เคลื่อนไปอย่างไม่หยุดนิ่ง การศึกษาวิเคราะห์ ต่อยอด และพัฒนาเครื่องมือศึกษาชุมชนจึงเป็นสิ่งจำเป็น เพราะหากเครื่องมือศึกษาชุมชนมีประสิทธิภาพย่อมสะท้อนได้ด้วยว่าข้อมูลที่ได้จากการศึกษาชุมชนนั้นมีคุณภาพ ถูกต้อง แม่นยำ และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในงานต่าง ๆ เพื่อสร้างสรรค์ประโยชน์ทั้งในมิติบุคคล ชุมชน และสังคมวงกว้างได้ สำหรับในมิติของการศึกษาเครื่องมือศึกษาชุมชน นักวิชาการหรือผู้สนใจทั่วไป รวมทั้งปฏิบัติการชุมชน อาจตั้งข้อสังเกตและขยายมุมมองเกี่ยวกับเครื่องมือแต่ละชนิดว่า ทำหน้าที่เหมือน แตกต่าง เสริม หรือสนับสนุนต่อยอดกันในด้านที่จะทำให้ได้ข้อมูลชุมชนที่มีประสิทธิภาพ เที่ยงตรงมากขึ้น จึงอาจศึกษาเปรียบเทียบเครื่องมืออื่น ๆ เพื่อพัฒนาให้เครื่องมือมีคุณภาพ มีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น ซึ่งจะเป็นผลดีทั้งในเชิงวิชาการและเมื่อนำไปประยุกต์ใช้ในบริบทชุมชน ภาคสนามต่อไป

บรรณานุกรม

- โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และคณะ. (2552). *วิถีชุมชน คู่มือการเรียนรู้ที่ทำให้งานชุมชนง่าย ได้ผล และสนุก*.
นนทบุรี: สำนักวิจัยสังคมและสุขภาพ.
- ดรณศักดิ์ ตติยะลาภะ. (2561). *การจัดการความรู้เพื่อการพัฒนาท้องถิ่น*. ปทุมธานี: คณะมนุษยศาสตร์
และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์.
- ธานี นามน่วม. (2565). *การประชุมการจัดการข้อมูลการวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหาและการนำไปใช้เขียน
โครงการ*. ในเอกสารการประชุมพัฒนาศักยภาพโหนดจัดการระดับจังหวัด 2565. วันที่ 30-31
มกราคม 2565. กรุงเทพฯ.
- นงรัตน์ อัสโร. (ม.ป.ป.). *วิศวกรรมสังคม คนของพระราชฯ ข้าของแผ่นดิน*. สื่อประกอบการบรรยายยุทธศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น.
- นิชากาน กิจบำรุง และคณะ. (ม.ป.ป.). *คู่มือ Trick For Talk เคล็ด (ไม่) ลับ*. ปทุมธานี : หลักสูตรจิตวิทยา
มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์และกลุ่มป็นดิน.

- พรณี บัวเล็ก. (2557). วิธีชุมชนเครื่องมือ 7 ชิ้นที่ทำงานชุมชนง่าย ได้ผล และสนุก. *วารสารร่มพญักษ์ มหาวิทยาลัยเกริก*. 32 (3), 160.
- พัชรินทร์ สิริสุนทร. (2550). ชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้ : แนวคิด เทคนิค และกระบวนการ. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วีรบูรณ์ วิสารทสกุล และคณะ (2565). *คู่มือการใช้เครื่องมือเพื่อช่วยในการทำงานร่วมกับชุมชน*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม.
- หทัยรัตน์ อ่วมน้อย. (2560). *จิตวิทยาชุมชนเบื้องต้น*. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์.